

Silvija Papaurėlytė – humanitarinių mokslų daktarė, Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros docentė.

Moksliniai interesai: kognityvinė kalbotyra, leksinė semantika, etnolingvistika, lingvistinė kultūrologija, lietuvių kalbos sintaksė, kalbos kultūra.

Adresas: Povilo Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai.

El. paštas: silvijapapaurėlyte@gmail.com.

Silvija Papaurėlytė: doctor of humanities, docent of Department of Lithuanian Linguistics and Communication, Faculty of Humanities of Šiauliai University.

Research interests: cognitive linguistics, lexical semantics, ethnolinguistics, lingua culturology, syntax of the Lithuanian language, the policy of language.

Address: Povilo Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai.

E-mail: silvijapapaurėlyte@gmail.com.

Silvija Papaurėlytė

Šiaulių universitetas

BANGOS MOTYVAS NAIVIOJOJE PSICHOLOGIJOJE (REMIANTIS LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDŽIO MEDŽIAGA)

Anotacija

Straipsnyje pristatomas tyrimas skirtas vienam iš su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamos naiviosios psichologijos fragmentų – konceptualiajai BANGOS metaforai – aptarti. Laikomasi kognityvinei lingvistikai artimo požiūrio į kalbą, remiamasi kognityvine metaforos teorija, leidžiančia abstrakčių fenomenų charakteristikas paaiškinti pasitelkiant kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotą jų ryšį su tuo, kas yra konkrečiu ir suprantama. Remiantis iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno surinktais vidinio gyvenimo reiškinių pavadinimų (*emocija, jausmas, nuotaika, susidomėjimas, džiaugsmas, nuostaba, liūdesys, pyktis, pasibjaurėjimas, panieka, baimė*) ir įvairių žodžio *banga* formų junginiais apibūdinami tie jausmų ir emocijų sferos reiškiniai, kurie lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suvokiami kaip banguojantys.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: kalbos pasaulėvaizdis, konceptualioji metafora, naivioji psichologija.

Abstract

The present article analyses one of the fragments of naïve psychology – conceptual WAVE metaphor related to the Lithuanian language world-view. The approach to language which is close to cognitive linguistics is taken into consideration: it is referred to cognitive theory of metaphor, that allows to describe the characteristics of abstract phenomena by employing their relation to this what is concrete and understandable and what is fixed in language world-view. On the basis of the names of internal life phenomena as well as word combinations with different forms of the word *wave*, collected from Contemporary Lithuanian Language Corpus, those phenomena of the domains of feelings and emotions are described, which in the Lithuanian language world-view are perceived as waving. KEY WORDS: language world view, conceptual metaphor, naïve psychology.

Įvadas

Jūrų bangos, kaip teigiama „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, yra „jūrų ir vandenynų vandens sluoksnio svyravimai, kurie atsiranda dėl vandens dalelių svyruojamųjų judesių apie tam tikrą pusiausvyros padėtį. Jas sukelia vėjas (susi-daro vėjinės jūrų bangos), Mėnulio ir Saulės gravitacijos jėgos (kyla jūros bangų potvyniai ir atoslūgiai), atmosferos slėgio pokyčiai (jūros bangų seišos), povande-niniai žemės drebėjimai (jūros bangų cunamis), plaukiantys laivai“ (VLE IX 69). Net ir mažiausios bangos rodo, kad vanduo ramybės būseną, pusiausvyrą jau prarado. Kuo banga stipresnė, tuo daugiau ji turi griaunamosios galios – gali ne tik nuplauti nuo pakrantės smulkesnius daiktus, bet ir sudaužyti, sugriauti, pa-skandinti. „Lietuvių kalbos žodyne“ banga vadinamas slenkantis kauburys, kurį sukėlė vėjas, laivas ar kokia nors kita jėga, ritmiškai sklindantis judesys, kokio nors (dažnai abstraktaus) reiškinių pasmarkėjimas ar paūmėjimas, didelės skai-čiuojamų objektų grupės (plačiau žr. LKŽe).

Dažniausiai bangos siejamos su jūra¹, bet, kaip matyti iš pavyzdžių, banguoti gali bet kuris kiek didesnis vandens telkinys – neįmanomi pasakymai **banguo-jantis šaukštas* arba **banguojantis kibiras*. Žiūrint į kalbą iš kognityvinei lingvis-tikai artimų pozicijų trečioje „Lietuvių kalbos žodyne“ pateiktoje reikšmėje fik-suojamas pavadinimo perkėlimas kurio nors reiškinių pasmarkėjimui, pakilimui apibūdinti atskleidžia, kad kalbos vartotojai kaip bangas suvokia abstrakčius reiškinius, kuriuos kitaip nusakyti yra sunku arba visai neįmanoma. Remiantis žody-ne pateiktais vartojimo pavyzdžiais galima teigti, kad bangos charakteristikos gali būti priskiriamos su žmonių grupėmis siejamiems nemomentiniams veiksams ir vidinio gyvenimo reiškiniams apibūdinti.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – apibūdinti BANGOS metaforą, kuri suprantama kaip vienas iš konceptualiosios SKYSČIO metaforos aktualizacijos būdų lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio fragmentą atspindinčioje naiviojoje psi-chologijoje. Tyrimas pagrįstas visų žodžio *bangą* formų junginių su pagrindines emocišes būsenas ir jausmus pavadinančiais žodžiais analize. Iš viso peržiūrėta daugiau nei 6000 pavyzdžių, surinktų iš Vytauto Didžiojo universitete kaupiamo Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (prieiga internetu: <http://donelaitis.vdu.lt>, remtasi naujesne tekstyno versija), iš jų tyrimui pasitelkta tik kiek daugiau nei 140 žodžio *bangą* junginių su įvairius vidinio gyvenimo reiškinius pavadinančiais žodžiais. Tikslui pasiekti buvo išsikelti tokie uždaviniai:

¹ Pavyzdžiui, Simonos Steponavičienės „Lietuvių kalbos žodinių asociacijų“ žodyne žodis *bangos* yra antras pagal dažnumą asociatas tarp reakcijų į stimulą *jūra* (Steponavičienė 1986, 38).

1. Inventorizuoti tų vidinio gyvenimo reiškinių pavadinimus, kurie lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suvokiami kaip bangos.

2. Suskirstyti pavyzdžius į grupes pagal jų ryšį su nesukonkretintais jausmais, nuotaikomis ir, remiantis Carrolo Izardo pateiktu pagrindinių emocinių būsenų sąrašu (Изард 1999), pagrindinėmis emocijomis.

3. Aptarti konceptualiosios BANGOS metaforos aktualizaciją grupių viduje, apibrėžti kai kuriuos kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotus naiviosios psichologijos teiginius.

Pagrindinis straipsnyje pristatomo tyrimo metodas yra konceptualioji analizė. Tiriant konceptualiosios BANGOS metaforos aktualizaciją su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamoje naiviojoje psichologijoje metodas buvo taikomas taip: remiantis tekstais, žiūrėta, kokius junginius su žodžiu *bangą* sudaro abstraktūs vidinio gyvenimo reiškinių ir konkrečių emocinių būsenų, nuotaikų, jausmų pavadinimai, kas tokiuose junginiuose pasakoma apie vidinio gyvenimo reiškinį, jo pobūdį. Abstrakčios reikšmės žodžiams konceptualioji analizė labiausiai tinka, nes ji padeda tiksliau išreikšti tai, ką sufleruoja intuicija, kas egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje ir gali būti verbalizuota.

Tyrimo naujumas ir aktualumas

Lietuvių kalbotyroje gausu konkrečių konceptualiųjų metaforų aktualizacijos tyrimų (Cibulskienė 2005, 51–64; Karaliūtė, Nevidonskienė 2008, 67–75; Cibulskienė 2008, 97–107; Papaurėlytė-Klovienė 2008, 294–301; Vaičenonienė 2000, 143–167; Valiulienė 2011, 81–91). Tai perspektyvi ir lingvokultūriškai informatyvi kryptis, ypač jeigu siekiama ne tik aprašyti vienos kalbos pasaulėvaizdžio fragmentą, bet ir sugretinti dvi ar daugiau kalbų. Atskirai buvo aptarta konceptualiosios SKYSČIO metaforos paskirtis Lietuvos viešajame sveikatos diskurse (Papaurėlytė 2014, 9–15), bet viena iš SKYSČIO metaforos atmainų, atskleidžianti abstraktaus fenomeno ryšį su banga, analizuota nebuvo. Vadinasi, galima teigti, kad straipsnyje pristatomas tyrimas yra naujas ir aktualus.

Teorinis tyrimo pagrindas

Naivioji psichologija – kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotas žmogaus vidinio pasaulio reiškinių prigimties, charakteristikų, ryšių tarp įvairių abstrakčių fenomenų suvokimas. Kadangi kalbos pasaulėvaizdis yra konkrečios tautos gyvenimo būdo, papročių, vertybių sistemos nulemtas pasaulio atspindys kalboje, galima teigti, kad naivioji psichologija yra užfiksavusi ir išsaugojusi per šimtmečius susiformavusį tiesiogiai pojūčių organais nesuvokiamų reiškinių vaizdą. Naiviajai psichologijai būdingas pasaulio suvokimas kadaise yra buvęs vienintelis ir realus.

Tik vėliau jį pakeitė logikos dėsniais ir moksliniais tyrimais pagrįstos žinios apie pasaulį. Kalba yra konservatyvi, keičiasi negreitai, todėl joje naiviosios psichologijos požiūris į pasaulį išliko (plačiau apie naiviają psichologiją žr. Пименова 2014; Урысон 1995). Negalima rašyti lygybės ženklo tarp naiviosios psichologijos ir tikrojo psichologijos mokslo pasiekimų, bet vis dėlto galima teigti, kad tai, ką neturintys specialaus išsilavinimo žmonės gali pasakyti apie savo jausmus ir emocijas, papildo ir išplečia psichologų teiginius.

Vienas iš naiviajai psichologijai vertingos medžiagos šaltinių yra konceptualiųjų metaforų analizė. Konceptualiosiomis metaforomis šiame straipsnyje vadinamos mąstymo schemas, susiejančios dvi tikrovės sritis – tikslo ir ištakų. Paprastai tariant, tokia mąstymo schema parodo žmogaus gebėjimą vienus dalykus (tikslo sritį) suvokti pasitelkiant analogiją su kitais (ištakų sritimi). Tai, kas yra sunkiai suvokiama įprastais pojūčių organais, gali būti aprašyta remiantis žmogaus fizinės ir kultūrinės patirties sukaupta informacija. Toks ryšys tarp dviejų sričių parodo ne tik tai, kad žmogus suvokia jų panašumą, bet ir atskleidžia vertinimo polinkius. Pavyzdžiui, liga suvokiama kaip priešas, gydymo procesas yra kova, sirgimas – nelaisvė, vergija, pasveikimas – išsivadavimas. Karas, nelaisvė, vergija didžiajai daliai žmonių pažįstami iš knygų, kino filmų, dailės kūrinių, kitų žmonių pasakojimų, t. y. kultūrinės patirties, turi didelį emocinį krūvį ir todėl yra vertinami neigiamai. Skirtingos konceptualiosios metaforos siejamos su skirtingais tikrovės dalykais ir reiškiniiais, todėl koduoja labai įvairaus pobūdžio informaciją apie aptariamą abstraktų fenomeną: nurodo galimą vertinimą, galimybę abstraktų fenomeną kontroliuoti, stiprumą ar silpnumą ir tai, ar kalbamasis reiškinys kalbos vartotojų yra pageidaujamas (daugiau apie tai žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007, 53–60).

Kai abstraktūs fenomenai suvokiami pasitelkiant analogiją su skysčiu, remiamasi skysčio gebėjimu užimti dideles talpyklas, įveikti kliūtis, užtvindyti. Be to, skystyje gali būti paskęstama, įklimpstama. Tačiau skystis ir gaivina, padeda išgyventi. Naiviojoje psichologijoje eksploatuojama emocijų, jausmų ir banguojančio skysčio (paprastai tai yra vanduo) analogija. Jeigu abstraktus fenomenas suvokiamas kaip banga, galima teigti, kad jis yra stiprus, menkai kontroliuojamas arba išvis nekontroliuojamas. Nuo paties abstraktaus fenomeno prigimties ir santykio su tikrove (t. y. modalumo) priklauso, ar jis yra pageidaujamas, plg. *džiaugsmą ir pyktį*. Be to, BANGOS metafora gali atskleisti, kad taip suvokiamas abstraktus fenomenas veikia ne tolygiai, bet cikliška (žr. antrą žodžio reikšmę *ritmiškai sklindantis judesys fizinėje terpėje* LKŽe). Bangos į krantą artėja pasikeisdamos, viena po kitos. Vadinasi, taip suvokiami vidinio gyvenimo reiškiniai veikia pagal principą *išnykti – pasirodyti*. Jeigu abstraktūs fenomenai siejami su bangomis, galima teigti, kad jų yra daug, nes bangos paprastai pastebimos didesnių vandens telkinių paviršiuje.

Psichologijoje išskiriamos pagrindinės jausmų, nuotaikų ir emocinių būsenų charakteristikos. Nuotaika vadinama „ilgokai trunkanti, palyginti pastovi vidutinio ar mažo intensyvumo psichinė būsena, kuri yra teigiamas arba neigiamas individo psichinio gyvenimo emocinis fonas“ (PŽ 1993, 193), jausmai yra „žmogaus santykių su tikrovės daiktais ir reiškiniais“ išgyvenimai (PŽ 1993, 130). Emocijomis laikomas „gyvūno ar žmogaus tiesioginis šališkas aplinkos reiškinių ir situacijų reikšmių išgyvenimas. Emocijas lemia aplinkos reiškinių savybių santykis su individo poreikiais“ (PŽ 1993, 75). Vadinasi, gali būti, kad tam tikrais atvejais tarp minėtų abstrakčių fenomenų pastebimi ne kokybiniai, bet kiekybiniai skirtumai: pavyzdžiui, pyktis gali būti ilgai trunkantis jausmas kokio nors žmogaus atžvilgiu, veiksmo fonas (t. y. nuotaika) arba momentinė reakcija į pasikeitusias aplinkybes (emocija).

Remiantis C. Izardu, egzistuoja 8 pagrindinės emocijos: **susidomėjimas, džiaugsmas, nuostaba, liūdesys, pyktis, pasibjaurėjimas, panieka, baimė**. Jos sudaro atitinkamus kontinuumus, kurių nariai skiriasi intensyvumu bei artimumu kontinuumo dominantei (Изард 1999). Pavyzdžiui, *liūdesio* kontinuumo emocijoms priskiriami nusiminimas, sielvartas, nostalgija, melancholija, ilgesys, graudulys. Su žodžiu *bangą* junginį sudarantys konkrečių emocinių būsenų pavadinimai priklauso keliems iš galimų emocijų kontinuumų.

Analitinė dalis

Išanalizavus tyrimui pasitelktą medžiagą paaiškėjo, kurie vidinio pasaulio reiškiniai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje dažniausiai suvokiami kaip banguojantys.

Galimybė banguoti priskiriama nesukonkretintiems psichiniams išgyvenimams, t. y. jausmams ir emocijoms apskritai. Nepatikslinant vidinio pasaulio reiškinių pobūdžio nurodoma, kad jie yra stiprūs, pasireiškia ne tolygiai, bet cikliška, t. y. taip, kaip į jūros krantą artėja bangos, plg.: *Tačiau emocinių bangų iškylą ir vėlesnėje Putino lyrikoje <...>; Naujo jausmo bangos užlieta širdis vėl užsidega, užverda ir plyšta*. Minėtos jausmų ir emocijų charakteristikos gali būti pražūtingos tiems, kurie yra šalia, aktualizuojant metaforą dažnai atmetama galimybė pasipriešinti taip suvokiamiems abstraktiems fenomenams, pvz.: <...> *pasiduokime pasiglemžiančiai jausmų bangai*; <...> *jausmų banga užplūdo* <...>; *įsimylėjęlius, kurie, pagauti emocinio pakilimo bangos <...>*. Emocijų ir jausmų bangavimas pastebimas ne tik tada, kai pasiekta piko fazė, bet ir turint galvoje sumažėjusį aktyvumą, pvz.: <...> *šios emocijos bangai nuslūgus, vėl švietė giedra*. Stipresni yra banguojantys jausmai. Tekste paprastai nurodoma, kad jausmų poveikis viršija numanomas ribas, pvz.: *Kunigo krūtinę vėl užlieja jausmų banga*; <...> *karšta jausmų banga veržiasi iš akių nesulaikomom ašarom*. Banguojantys

jausmai yra tokie stiprūs, kad gali būti susieti su konkrečia žmogaus kūno dalimi ir pojūčių organais iš šalies pastebima raiška.

Be emocijų ir jausmų, bangų charakteristikomis gali būti apibūdintos ir nuotaikos. Banguojančios nuotaikos pastovesnės už su bangomis siejamas emocijas ir jausmus. Nuotaikos yra nebūtinai stiprios, jos labiau išsiskiria savo cikliškumu, pvz.: <...> *neliūliuoja jo nuotaikų bangomis*.

Tarp konkrečių emocinių būsenų, kurios tapatinamos su banguojančia jūra, dominuoja *pykčio* emocijos. Psichologai pykčiu vadina priešišką emocinę reakciją „į asmenybės poreikių tenkinimo, tikslų įgyvendinimo kliūtis“ (PŽ 1993, 211). Maždaug panašių priežasčių nulemtos ir panašiai besireiškiančios emocinės būsenos kalbos pasaulėvaizdyje priklauso tai pačiai kategorijai. Emocinė būsena, vadinama žodžiu *pyktis*, yra kategorijos centras. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje su pykčiu siejami už jį silpnesni susierzinimas, nepasitenkinimas, pasipiktinimas ir stipresnės emocinės būsenos – griežulys, įniršis, įsiūtis, siutas, priešiškumas, neapykanta. Visoms šioms emocinėms būsenoms priskiriama galimybė banguoti. Glaudų pykčio ryšį su bangos vaizdiniu galima paaiškinti turint galvoje pykčio raišką ir žmonių pojūčių įvairovę. Psichologai teigia, kad pyktis „paprastai reiškiasi energijos antplūdžiu, fizinės veiklos poreikiu, jis sustiprina pasitikėjimą savo jėgomis, įkvepia drąsos ir kartu susilpnina savikontrolę“ (PŽ 1993, 211). Kitaip tariant, bangos vaizdinys aktualizuoja nuo pykčio neatsiejamą veržlumo motyvą. Remiantis pavyzdžių analize galima teigti, kad dažniausiai su bangomis siejami nepasitenkinimas, pasipiktinimas ir pyktis. Nepasitenkinimą situacija galima laikyti ir paties pykčio priežastimi, todėl ši emocinė būsena gali būti traktuojama kaip sudėtingesnės konfliktinės situacijos pradžia, plg.: *Kilus nepasitenkinimo bangai, prancūzė sensacingai pareiškė pasidavusi spaudimui; Kylant nepasitenkinimo bangai, Dž. Bušas visą dėmesį sutelkė Irako kaltinimams; Dėl ko kilo tokia nepasitenkinimo banga ir ar reikėjo dar laukti birželio 27 d.?* Atsiradęs nepasitenkinimas gali būti neutralizuotas (jeigu jo priežastys nebuvo gyvybiškai svarbios) arba virsti pasipiktinimu, pykčiu – atvira neigiamų nuostatų ir neigiamo vertinimo konkretaus subjekto atžvilgiu raiška. Ne tokia stipri emocinė būsena palyginama su menkomis bangomis, kurios negali sugriauti, išardyti. Vos judančio vandens motyvas pasitelkiamas aprašant tik šiek tiek žmogaus vidinę pusiausvyrą pakeičiantį išgyvenimą, pvz.: *Bangomis vilnijantis griežulys virto salsvu svaiguliu*. Skirtingai nuo nepasitenkinimo, kuris dažniau apibūdinamas kaip kylantis, pasipiktinimas labiau siejamas su poveikiu iš šalies, t. y. jis ne kyla, bet yra sukeliamas, pvz.: <...> *pateko į padėtį, kuri vėl sukels rusų pasipiktinimo bangą; <...> sukeltų vairuotojų pasipiktinimo bangą; Tai sukėlė didžiulę tarptautinio pasipiktinimo bangą*. Pastebėta, kad kaip banga charakterizuojamas pasipiktinimas siejamas ne su konkrečiu žmogumi, jo išgyvenimais, bet su politinėmis ir sociali-

nėmis problemomis, visuomenės grupėmis: *Gyventojų pasipiktinimo bangas kelia ne tik nesiliaujantis telekom paslaugų brangimas; <...> problema nuolat sukeldavo anykštėnų pasipiktinimo bangas.*

Pyktis susijęs su visuomeniniais ir politiniais klausimais, bet taip pat tai gali būti konkretnė, apibrėžta objektą turinti emocinė būseną. Tokiuose metaforos aktualizacijos pavyzdžiuose gretinant pykčio raišką su banga remiamasi ne bangos cikliškumu, o jos gebėjimu griauti, ardyti, pvz.: *Aklas senis, – pykčio banga išmeta iš lovos užsimiegojusį Alksnį.* Didesnė neapykantos jėga atskleidžiama apibūdinant didžiausią galimą jos raiškos diapazoną, pateikiant tikslesnių charakteristikų, pvz.: *<...> tokia neapykantos banga pakilo nuo pat pirštų nagų iki plaukų galiukų.* Tokia pati griauti nukreipta jėga būdinga ir kitoms pykčio emocinėms būsenoms. Skirtis galėtų tik numanomi emocinės būsenos padariniai, plg.: *<...> ir trenkė į smilkinius įsiūčio banga; <...> pajutęs artėjančią svaigulį, įniršio bangą, čiupo žarsteklį; Vaisietai užėmė kvapą, kūną perliejo siuto banga.*

Kitų kontinuumų emocinės būsenos su bangomis siejamos ne taip gausiai. Stipresnis ryšys su conceptualiaja metafora EMOCINĖ BŪSENA yra BANGA būdingas pykčiui priešpriešinamoms džiaugsmo emocinėms būsenoms. „Psichologijos žodyne“ teigiama, kad džiaugsmas yra „malonus emocinis potyris, kuris kyla pasiekus tikslą, atlikus kūrybišką, prasmingą darbą, patenkinus poreikį, kar-tais – be aiškios priežasties“ (PŽ 1993, 211). Be žodžiu džiaugsmas vadinamos emocinės būsenos, su šia kategorija siejami pasitenkinimas, euforija ir džiugumas. Kadangi pasitenkinimas yra viena ne iš tokių aktyvių šio kontinuumo emocinių būsenų, aktualizuojamas jo panašumas į vos pastebimą vandens judėjimą, pvz.: *<...> per salę nuvilnijo plojimų ir pasitenkinimo banga.* Kitos, remiantis surinkta medžiaga, su bangomis siejamos džiaugsmui artimos emocinės būsenos yra stipresnės, gali būti, kad jų priežastys patyrėjui svarbesnės, plg.: *<...> džiugumo banga akimodu pažadino visą apsnūdusį kūną; „Gyvas“, – krūtinę užliejo džiaugsmo banga; <...> lūkesčių dėl Baracko Obamos: „Prieš euforijos bangai užliejant Ameriką ir pasaulį reikia susitelkti“; <...> nuo žinyčios besitęsianti ekstazės banga pagaus mane.* Išsamiausiai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje atskleidžiamas bangomis sklindančio džiaugsmo motyvas. Dažniausiai pavyzdžiuose dėmesys sutelkiamas į emocinės būsenos piką. Banguojantis džiaugsmas yra toks pat stiprus kaip ir pyktis, pažeidžia žmogaus vidinę pusiausvyrą, tačiau dėl kalbamosios emocinės būsenos prigimties situacija vertinama teigiamai, tokie išgyvenimai neturi griau-namosios galios, pvz.: *<...> sukunkuliavo jėgos, plūstelėjo naujo džiaugsmo banga, pamaniau, prasidėjo man naujas šimtmetis; Tavo širdyje kaip kokia stipri ir šilta banga kyla džiaugsmas, į akis veržiasi ašaros.* Retesni tokie pavyzdžiai, kuriuose atskleidžiamas tas momentas, kai emocinė būseną tampa ne tokia intensyvi, pvz.: *<...> iš karto, atslūgus pirmai džiaugsmo bangai, Ž. Širakui reikės spręsti, ką daryti.*

Prie *džiaugsmo* emocinių būsenų gali būti prišlieta ir meilė², kuri, remiantis „Psichologijos žodynu“, yra „stiprus, palyginti pastovus prisirišimo, palankumo, atsidavimo kitam žmogui, žmonių bendrijai, kai kada kitiems gyviams ar negyviems objektams jausmas“ (PŽ 1993, 167). Naiviojoje psichologijoje užfiksuota, kad šis jausmas būna panašus į banguojantį vandenį. Taip suvokiama meilė, matyt, nėra tokia intensyvi, nes tekstuose minima ne užliejanti, užplūstanti ar kaip nors kitaip vidinę harmoniją pažeidžianti meilės banga, o tiesiog meilės gebėjimas sklisti bangomis, t. y. cikliškas jausmo suintensyvėjimo būdas, plg.: <...> *kai kuriais momentais jaučia meilės bangą savo sutuoktiniui; <...> svaigina ant skaisčios meilės bangų; <...> iš sekmadienio mišių sklinda skaisčios meilės banga, turinti išplisti visame tikinčiųjų gyvenime ir Įsimylėjimas pernelyg stipria banga pereina per jaunos, kūrybingos moters pasaulį; <...> sušildo, užlieja gerumo, vilties, meilės banga.*

Džiaugsmui priešingas liūdesys – „dvasinio skausmo, nusiminimo, gailesčio jausmas, kylantis dėl netekties ar ko nors stokos“ (PŽ 1993, 157). Su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamoje naiviojoje psichologijoje gebėjimas banguoti priskiriamas beveik tik toms liūdesio emocinėms būsenoms, kurios yra silpnesnės už kategorijos centre esantį vidinio gyvenimo reiškinį, vadinamą žodžiu liūdesys, – nostalgijai ir ilgesiui. Pats liūdesys bangomis sklisti negali. Banguojančiomis vadinamos dvi emocinės būsenos, kurias sukelia žinojimas, kad šalia nėra brangių žmonių arba vietų, pvz.: <...> *apsupta romantiško pakilumo ir elegiškos nostalgijos bangų; Pirmieji tokio ilgesio bangas prisitaikėlišku instinktu visada pajunta.* Sugrįžti ten, kur yra gerai, ar vėl bendrauti su brangiais žmonėmis įmanoma, todėl nostalgija ir ilgesys nėra tos emocinės būsenos, kurių pasekmės būtų tragiškos ir nebepataisomos. Vadinasi, pasitelkiant ilgesio ir nostalgijos analogiją su bangomis aktualizuojamas ne emocinių būsenų gebėjimas griauti ir ardyti, o vidinio gyvenimo reiškinį intensyvumo būdas. Gaudulys už nostalgiją ir ilgesį stipresnis, jo raiška dažniausiai susijusi su konkrečiomis fizinėmis reakcijomis, todėl tekste minima ne *gaudulio banga* apskritai, bet materialią raišką turintys jos požymiai, pvz.: <...> *giedodama prislopina pakilusią gaudulio bangą.* Stipriausia iš su bangomis siejamų liūdesio emocinių būsenų yra širdgėla. Ją sukeliančios priežastys gali būti tragiškos – brangių žmonių nelaimės, mirtis, kitos netektys (plačiau apie liūdesio emocinių būsenų priežastis žr. Papaurėlytė-Klovienė 2004, 57–68), todėl širdgėlos bangavimas apibūdinamas kaip turintis tragiškų padarinių, pvz.: <...> *ir jautė, kaip jos krūtinėje bangomis liejasi širdgėla, griaudama <...>.* Prie liūdesio emocinių būsenų gali būti prišlieta ir neviltis. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje nevilties bangoms taip pat priskiriamas gebėjimas griauti, visiškai

² C. Izardas meilės nepriskiria prie pagrindinių emocijų.

suardyti ne tik psichinę, bet ir fizinę subjekto pusiausvyrą, pvz.: Nuožmi nevilties banga artėjo, apsemdama akis, kūną ir širdį.

Remiantis lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotais naiviosios psichologijos teiginiais galima daryti išvadą, kad analogija su bangomis pasitelkiama apibūdinant baimės būsenų aktualizaciją. Baimė yra „emocija, kylanti biologiniam ar socialiniam individo gyvenimui pavojingose situacijose, susijusi su tikru ar įsivaizduojamu pavojaus šaltiniu“ (PŽ 1993, 40). Už baimę stipresni nerimas ir nuogąstis matomi kaip cikliškai judantys, bet nieko negriaunantys vidinio gyvenimo reiškiniai, plg.: <...> nerimo banga persimetė į visus pasaulio regionus; <...> ritosi šleikščiai geltonos nuogąsčio bangos. Stipresnės yra siaubo bangos. Jos plūsta, vadinasi, gali griauti, kenkti, pvz.: Siaubas kartu su tamsa iš visų pusių plūdo bangomis, galutinai paralyžuodamas protą; N. susigūžė jausdamas, kad užplūsta atri siaubo banga. Baimės emocijoms priklausanti panika taip pat yra stipri ir žmogaus vidinę pusiausvyrą suardanti emocinė būseną, tačiau tekstuose, pasitelkiant bangos motyvą, dažniau aktualizuojama ta situacija, kai panika, pasiekusi aukščiausią ribą, ima mažėti, pvz.: Atslūgus pirmajai panikos bangai ir apsiratus su žinia <...>; Kartais atrodo, kad, atslūgus pirmajai panikos bangai, ŽIV ir AIDS problemai trūksta dėmesio.

Reikia paminėti, kad su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamoje naiviojoje psichologijoje kaip apie banguojančius gali būti kalbama apie dviejų emocinių būsenų derinius. Labai primityviai emocines būsenas suskirsčius į pageidaujamas (su pliuso ženklu) ir nepageidaujamas (su minuso ženklu) galima pastebėti, kad bent viena iš bangomis sklindančių emocinių būsenų poros būtinai yra nemaloni ir nepageidaujama, pvz.: Graudulio, kartaus nusivylimo banga gniaužia Amalijai gerklę; <...> kėlė ir tebekelia euforijos ir nusivylimo bangas; <...> prasižijo Justas, nulietas džiaugsmo ir baimės bangos. Tokiuose pavyzdžiuose bangavimo vaizdiniu aktualizuojamas emocinių būsenų cikliškumas įgauna naują reikšminį atspalvį. Viena kitą vejančios bangos yra skirtingos, taip pat iš esmės skiriasi ir žmogaus beveik tuo pačiu metu išgyvenamos emocinės būsenos. Kai tame pačiame tekste kaip kartu veikiančios subjektą minimos iškart dvi nepageidaujamos emocinės būsenos, galima teigti, kad taip sustiprintai perduodamas neigiamas vertinimas, pvz.: Rolandas Paksas, sukeldamas pavydo ir neapykantos bangas prieš kitus politikus.

Pavyzdžių, kuriuose aktualizuojamas su konceptualiąja SKYSČIO metafora siejamas bangos motyvas, analizė patvirtino prielaidą, kad SKYSČIO metafora yra nulemta žmogaus fizinės patirties. Dažname metaforiniame pasakyme pabrėžiamas išgyvenamų emocijų poveikis kūnui, pvz.: Pirmą kartą pajutau tokią džiaugsmo bangą kūne mums begiedant; <...> krūtinėje bangomis liejasi širdgėla; <...> užplūsta krūtinę nauja pykčio ir neapykantos banga. Žmogaus psichinė būklė

turi labai aiškių analogijų su fizine. Fiziniai potyriai, išgyvenami, kai žmogus pajaučia stiprų bangos smūgį, fiksuojami sąmonėje ir prisimenami kalbant apie vidinio gyvenimo reiškinius.

Išvados

1. Peržiūrėjus daugiau nei 6000 žodžio *bangą* formų vartojimo pavyzdžių, buvo išrinkta daugiau nei 140 junginių, kuriuos sudaro minėto žodžio formos ir žmogaus vidinio gyvenimo reiškinių pavadinimai.

2. Pavyzdžiai suskirstyti pagal metaforiniame pasakyme aktualizuojamos konceptualiosios BANGOS metaforos ryšį su nesukonkretintais vidinio gyvenimo reiškiniais ir atitinkamo kontinuumo emocinėmis būsenomis. Paaiškėjo, kad kaip banguojančios gali būti suvokiamos *pykčio* (prie jo šliejamas *nepasitenkinimas*), *džiaugsmo*, *liūdesio* ir *baimės* emocijos. Vadinasi, lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingoje naiviojoje psichologijoje daugiau nei pusę pagrindinių emocijų linkstama suvokti kaip banguojančias.

3. Tarp tyrimui surinktų pavyzdžių daugiausia yra tokių, kuriuose BANGOS metafora pasitelkiama įvairaus stiprumo *pykčio* emocinėms būsenoms nusakyti: taip apibūdinamos ir bangelėmis vilnijančios (silpnos), ir pamažu stiprėjančios (stipresnės), ir griauinančios, ardančios (labai stiprios) emocinės būsenos.

Visų kitų kontinuumų išgyvenimai su bangomis siejami rečiau. Kiek dažnesnis iš jų yra banguojančio *džiaugsmo* ir jam artimų emocinių būsenų vaizdinys. Džiaugsmas gali būti vos pastebimas arba toks, kuris pažeidžia žmogaus vidinę pusiausvyrą. Bangomis sklindantis džiaugsmas ir panašios emocijos neturi griau-namosios galios.

Liūdesio kontinuumo emocinių būsenų raiška išsiskiria tuo, kad, remiantis pavyzdžiais, kategorijos centre esantis liūdesys nesiejamas su bangos metafora, o kaip banguojančios paprastai suvokiamos už liūdesį silpnesnės (nors yra ir išimčių) emocinės būsenos.

Kaip banguojanti nesuvokiama ir kitos kategorijos centre esanti *baimė*, tačiau už ją stipresnės emocinės būsenoms priskiriama ne tik galimybė judėti cikliš-kai, t. y. banguoti, bet ir griauti.

Įprasti yra su BANGOS metafora siejamų dviejų emocinių būsenų pavadinimų deriniai.

4. Judančio skysčio poveikį žmogus pirmiausia suvokia savo kūnu. Konkretūs BANGOS metaforos aktualizacijos pavyzdžiai atskleidžia glaudų jos ryšį su jutimine patirtimi. Aktualizuojant konceptualiąją metaforą dažnai apibūdinamas bangos sklidimo diapazonas ir vieta.

Literatūra

- Cibulskienė 2005 – Jurgita Cibulskienė. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, t. 54 (1), 51–64.
- Cibulskienė 2008 – Jurgita Cibulskienė. The Dynamics of the journey metaphor in the discourse of the conservatives in Lithuania. *Respectus philologicus*, nr. 14 (19), 97–107.
- Karaliūtė, Nevidonskienė 2008 – Edita Karaliūtė, Lolita Nevidonskienė. The Metaphorization of the human mind as a computer in Lithuanian and English. *Filologija*, nr. 13, 67–75.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt>.
- Papaurėlytė-Klovienė 2004 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė 2007 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Papaurėlytė-Klovienė 2008 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. Kai kurie konceptualiosios akmens metaforos bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 6. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 294–301.
- Papaurėlytė 2014 – Silvija Papaurėlytė. Metaforinis SKYSČIO modelis Lietuvos viešajame sveikatos diskurse. *Gimtoji kalba*, nr. 1, 9–15.
- PŽ – *Psichologijos žodynas*. Red. R. Augis, R. Kočiūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Steponavičienė 1986 – Simona Steponavičienė. *Lietuvių kalbos žodinių asociacijų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Vaičenonienė 2000 – Jurgita Vaičenonienė. The Conduit metaphor in English and Lithuanian: a corpus-based approach. *Darbai ir dienos*, t. 24, 143–167.
- Valiulienė 2011 – Edita Valiulienė. Metaphoricity of SEA in Lithuanian and English: a corpus-based analysis. *Filologija*, nr. 16. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 81–91.
- VLE IX – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9: Jucevičius – Khiva [mokslinė redakcinė taryba: Stasys Tumelis – pirmininkas ...[et al.].]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006.
- Изард 1999 – Кэролл Изард. *Психология эмоций*. Санкт Петербург: Издательский дом «Питер».
- Пименова 2014 – Марина Пименова. *Языковая картина мира*. Москва: Издательство «Флинта».
- Урысон 1995 – Елена Урысон. Фундаментальные способности человека и наивная «анатомия». *Вопросы языкознания*, №3, 3–16.

Silvija Papaurėlytė

MOTIVE OF WAVE IN NAIVE PSYCHOLOGY (ON THE BASIS OF THE MATERIAL OF LITHUANIAN LANGUAGE WORLD-VIEW)

Summary

The aim of the present article is to analyse one of actualization ways of LIQUID metaphor in the naïve psychology reflecting the fragment of the Lithuanian language world-view – WAVE metaphor. The research is grounded with the analysis of collocations of all forms of the word *wave* with the words naming the main emotional states and feelings. Over 6000 examples were reviewed, which were collected from Contemporary Lithuanian Language Corpus accumu-

lated in Vytautas Magnus University (access via Internet: <http://donelaitis.vdu.lt>, the newer version of the corpus was referred to), only slightly more than 140 examples were used for the research. In Lithuanian linguistics, one branch of LIQUID metaphor revealing the relation of abstract phenomena with wave, has not been analysed so far, thus, it is possible to state, that the research provided in the present article is new and relevant.

Naïve psychology – the perception of a person's inner life, characteristics, relations among different abstract phenomena fixed in language world-view. One of valuable material sources for naïve psychology is the analysis of conceptual metaphors. In the present article, the thinking schemes that relate two domains of reality – target and source are named as conceptual metaphors. Such thinking scheme shows a person's ability to perceive the entities (target domain) while employing the analogy with others (source domain) and reveals the tendencies of assessment. In naïve psychology, it is referred to the analogy between internal life phenomena and waving liquid (it is usually water). If abstract phenomenon is perceived as wave, it is possible to state, that it is strong, barely controlled or not controlled at all. Whether these internal life phenomena are desirable depends on the nature of feelings, emotions, or moods. WAVE metaphor may reveal that in such way perceived abstract phenomenon functions not gradually but cyclically.

The basic research method provided in the article is conceptual analysis. In striving to describe the actualization of conceptual WAVE metaphor in the naïve psychology related to the Lithuanian language world-view, the mentioned method was applied in the following way: on the basis of the texts, it was analysed, what word combinations with the word *wave* were constituted by the names of concrete emotional states, moods, and feelings, what is said in such word combinations about the phenomenon of inner life, its nature.

The possibility to wave in the naïve psychology related to the Lithuanian language world-view is ascribed to non-concretized mental experiences, i. e. feelings and emotions in general. Among concrete emotional states, which are identified with waving sea, the emotion of *anger* dominates, as waving *happiness*, *fear* and other phenomena of inner life are perceived. Thus, in the naïve psychology inherent to the Lithuanian language world-view, more than half of basic emotions tend to be perceived as waving.

In the naïve psychology related to the Lithuanian language world-view, it may be spoken about the combination of two emotional states as about waving entities. At least one of the pair of emotional states pervasive by waves is necessarily unpleasant and undesirable. As while actualizing a conceptual metaphor, the range and place of spreading of wave is often described, it is possible to state, that concrete examples of WAVE metaphor actualization reveal its close connection with sensual experience.